

Ludwika Joehym-Kuszlikowa

„GNIAZDOWA” ANALIZA SŁOWOTWÓRCZA W BADANIACH RADZIECKICH

Choć grupy wyrazów o identycznej części rdzennej, inaczej rodziny lub gniazda wyrazowe, były znane od dawna przede wszystkim w leksykografii, etymologii czy praktyce szkolnej, to dopiero osiągnięcia współczesnego słowotwórstwa synchronicznego dały podstawy do ścisłego, naukowego wyodrębnienia i określenia tzw. gniazd słowotwórczych.

Под словообразовательным гнездом понимается упорядоченная отношениями производности совокупность слов, характеризующихся общностью корня. Общность однокоренных слов проявляется не только в плане выражения, но и в плане содержания (корень выражает общий для всех родственных слов элемент значения)¹.

Gniazda słowotwórcze w ostatnich latach były przedmiotem zainteresowania wielu badaczy w Związku Radzieckim, jednak pełny opis rosyjskiego systemu słowotwórczego jako systemu gniazd słowotwórczych znajduje się obecnie jeszcze w stadium początkowym. Charakteryzując badania naukowe w tej dziedzinie należy wymienić kilka ośrodków, co nie znaczy, że poza nimi uczeni nie zajmują się gniazdami słowotwórczymi.

Na podłożu gramatyki generatywnej zaproponowanej przez S. Szaumiana w Sektorze Lingwistyki Strukturalnej Instytutu Języka Rosyjskiego Akademii Nauk ZSRR pod kierownictwem P. Sobolewej prowadzone są prace związane z przygotowaniem słownika gniazdowego współczesnego języka rosyjskiego². Celem tego słownika jest ujawnienie hierarchicznej organizacji jednostek systemowych poziomu słowotwórczego języka, któ-

¹ A. N. Tichonow: *Formalno-semanticeskije odnoszenija w slowoobrazowatelnom gniezdzie*, Awtoriefierat doktorskoj dissertacyi, Moskwa 1974, s. 8.

² S. K. Szaumian, P. A. Sobolewa, I. W. Altman, S. S. Bielokrinickaja, J. Ł. Ginzburg, G. A. Smirnowa: *Postrojenije slowoobrazowatel'nogo slowaria na osnovie aplikatiwnoj poroždajuszczej modieli*, Międzuzowska naučno-metodiceskaja konfieriencyja po woprosam priepodawanija russkogo jazyka w nierusskoj auditorii, Alma-Ata 1968; J. Ł. Ginzburg: *Otnoszenija międžu słowami w slowoobrazowatelnom gniezdzie*, op. cit., s. 168—169; G. A. Smirnowa: *Zawisimost' poroždajuszczej sposobnosti słowa ot jego struktury i takła poroždienija*, op. cit., s. 167; S. S. Bielokrinickaja: *Klassifikacija slowoobrazowatel'nych gniezd russkich suszczestwitel'nych (na osnovie APM)*, op. cit., s. 162—164; G. A. Smirnowa: *Rieglarnyje dieriwacyonnye cepoczki w planie sodierżanija i planie wyrażenija (na materiale adjektivnych gniezd)*, Aktualnyje problemy leksikologii, Nowosibirsk 1971, s. 42—43 i in.

rymi są: zabieg derywacyjny, słowotwórcza struktura wyrazu oraz gniazdo słowotwórcze (a także równoległa jednostka: szereg słowotwórczy). Jest to więc gramatyka inwariantnych gniazd słowotwórczych, które są realizowane przez konkretne gniazda wyrazowe języka naturalnego³.

W katedrze lingwistyki matematycznej Uniwersytetu Leningradzkiego opracowywany jest słownik derywacyjny języka rosyjskiego, mający na celu wykrycie potencji derywacyjnych wyrazu. Za najważniejszą zasadę analizy autorzy tej pracy uznali ścisłą korelację związków morfemowych i funkcjonalnych (semantycznych) pomiędzy derywatami, którymi są — w rozumieniu autorów — wszystkie wyrazy, nawet tzw. wyrazy rdzenne, gdyż i te zostały utworzone od odpowiednich podstaw (pni), por. np. *woda* ← *wod-*. Każdy derywat ma więc jednoznacznie określone miejsce w strukturze gniazd i tym samym znaczy poprzez swoje związki derywacyjne⁴.

Badania systemu słowotwórczego języka rosyjskiego prowadzone są również w laboratorium lingwistyki matematycznej Uniwersytetu Kijowskiego. I. Sztern podejmuje oryginalną próbę opisu morfemowej struktury gniazda słowotwórczego⁵.

Wspomniane wyżej prace opierają się na założeniach gramatyk generatywnych, mają na celu zbudowanie modelu strukturalnego systemu słowotwórczego. Natomiast inny, czysto praktyczny cel przyświeca badaniom A. Tichonowa z Instytutu Pedagogicznego w Samarkandzie. Dąży on mianowicie do stworzenia pełnego inwentarza gniazd słowotwórczych współczesnego języka rosyjskiego. W tej dziedzinie ośrodek samarkandzki może pochwalić się wybitnymi rezultatami. Na podstawie wszystkich istniejących słowników normatywnych ruszczyzny współczesnej zebrał A. Tichonow bardzo bogatą kartotekę słownika gniazdowego⁶. W swojej praktyce leksykograficznej był zmuszony definitywnie rozstrzygnąć szereg problemów teoretycznych dotyczących synchronicznej analizy słowotwórczej. Na wiele pytań konkretnych nie znajdował odpowiedzi w istniejącej literaturze, zaproponował więc własne rozwiązania, niekiedy odkrywcze i oryginalne. Podsumowaniem przemyśleń Tichonowa jest książka, pomyślana jako cykl

³ P. A. Sobolewa: *O gniezdowym słowobrazowatelnom słowarje*, AN SSSR Wsiesiojuznaja naucz-naja konfierenclja po teorietičeskim woprosam jazykoznanija, Tiezisy dokładow siekcijnych zasiedanij, Moskwa 1974, s. 108—116.

⁴ E. N. Zazorina: *O dieriwacyonnom słowarje russkogo jazyka*, Aktualnyje problemy leksikologii, Tiezisy dokładow lingwisticeskoj konfierenclji, wyp. II, cz. II, Nowosibirsk 1969, s. 131; E. N. Zazorina: *Gienieratiwnoje słowobrazowanie i siemasiologija*, Aktualnyje problemy russkogo słowobrazowanija, I, Materialy riespublikanskoj naucznoj konfierenclji (12—15 sientjabria 1972), Samarkand 1972, s. 63—68.

⁵ I. B. Sztern: *Struktura suffiksalnogo gniezda (na materiale russkogo jazyka)*. Kandidatskaja dissertacija, Kijew 1971; I. B. Sztern: *Ob odnom aspjeckie siemanticeskoj struktury gniezda, Awtomatizacija informacyonnych rabot i woprosy matiematiceskoj lingwistiki*, Kijew 1969; I. B. Sztern: *Ob odnoj traktowkie analiza morfiejnoej struktury gniezda w swiazi s postrojeniem grammatiki sintieza gniezd*, Aktualnyje problemy russkogo słowobrazowanija I, Samarkand 1972, s. 253—259.

⁶ Wiadomo mi, iż mały gniazdowy słownik słowotwórczy do użytku szkolnego, zawierający ok. 30 000 wyrazów, autor złożył już w wydawnictwie, natomiast pełny słownik jest w stadium opracowywania.

wykładów na temat gniazdowania⁷. O jej rozpiętości treściowej świadczy choćby spis rozdziałów: *Zadania i specyfika gniazdowego słownika słowotwórczego* (s. 20—49); *Gniazda słowotwórcze w historii leksykografii rosyjskiej i radzieckiej* oraz w słowniku morfemowym D. Wortha, A. Kozaka i D. Johnsona (*Russian Derivational Dictionary*, New York 1970) (s. 50—132); *Zawartość słownika* (s. 133—153) i *charakterystyka źródeł materiałowych* (s. 154—165); *Związki semantyczne w gniazdach słowotwórczych i semantyczne granice gniazda* (s. 166—238); *Wyrazy centralne w gnieździe słowotwórczym* (s. 276—295); *Zjawisko homonimii i jej odzwierciedlenie w słowniku* (s. 296—311); *Wielopodzielność formacji słowotwórczej i jej odzwierciedlenie w słowniku* (s. 312—332); *Zjawiska morfonologiczne w słowotwórstwie rosyjskim* (s. 333—375); *Zapis derywatów z fonemem „j” na styku morfemów* (s. 376—383).

Najcenniejsze z teoretycznego punktu widzenia wydają się rozdziały traktujące o związkach semantycznych pomiędzy wyrazami w gnieździe słowotwórczym, rozważania o wielopodzielności derywatu (множественность словообразовательной структуры), o homonimii słowotwórczej (o homonimii podstaw i formantów słowotwórczych). Zaslugują na odnotowanie poglądy autora dotyczące niepełnych ciągów derywacyjnych (чересступенчатое словообразование) oraz zjawisk morfonologicznych.

We wrześniu 1972 roku w Samarkandzie odbyła się 3-dniowa konferencja naukowa poświęcona aktualnym problemom słowotwórstwa radzieckiego. Gospodarzami konferencji były: Samarkandzki Instytut Pedagogiczny im. S. Ajni oraz uniwersytety: Samarkandzki im. A. Nawoi i Taszkienki im. W. Lenina. Materiały z tej konferencji zostały wydane w dwóch tomach pod redakcją A. Tichonowa⁸ i obejmują ponad 600 stron druku. Składają się na nie wygłoszone na konferencji referaty i komunikaty (w liczbie 90) oraz wypowiedzi w dyskusji. Szczególnie dużo miejsca (t. II, s. 83—190) zajmuje dyskusja nad wydaną o rok weześniej, wspomnianą już wyżej książką A. Tichonowa.

Jesienią 1975 roku w Samarkandzie odbyła się II konferencja naukowa zorganizowana przez Samarkandzki Instytut Pedagogiczny im. S. Ajni. Materiały z tej konferencji zredagowane również przez A. Tichonowa noszą identyczny co poprzednio tytuł⁹ i stanowią kontynuację problematyki I konferencji, są swego rodzaju realizacją nakreślonych weześniej zadań. Gniazdowa analiza słowotwórcza znalazła zastosowanie w opisie wielu konkretnych gniazd słowotwórczych¹⁰.

⁷ A. N. Tichonow: *Problemy sostawlenija gniezdowego słowobrazowatel'nogo słowaria sowriemien-nogo russkogo jazyka*, Kurs lekcij, Izd-wo Samarkandskogo uniwersiteta im. A. Nawoi, Samarkand 1971.

⁸ *Aktualnyje problemy russkogo słowobrazowanija*, I—II, Materiały rjespublikanskoj naucznoj konfieriencyi (12—15 sientjabria), Izd-wo Samarkandskogo gosudarstwennogo uniwersiteta im. A. Nawoi, Samarkand 1972.

⁹ *Aktualnyje problemy russkogo słowobrazowanija I*, Učenyje zapiski Taszkientskogo gosudarstwennogo pedagogičeskogo instituta im. Nizami, Tom 143, Taszkient 1975, s. 1—515.

¹⁰ Dla przykładu można przytoczyć kilka referatów wygłoszonych na tejże konferencji: R. A. Abdullajew: *Opyt struktarno-siemantičeskoj dieriwacyi słow* (gniezdno rus'-/russ-/ross-), s. 202—209;

Dzięki uczestnictwu w obu konferencjach szeregu wybitnych językoznawców i specjalistów z dziedziny słowotwórstwa synchronicznego (np. J. Apresjana, I. Mielezuka, A. Moisiejewa, J. Krasilnikowej, N. Janko-Trinickiej, J. Ziemskiej, J. Kubriakowej, W. Łopatina, I. Ułuchanowa, P. Sobolewej, Ł. Ginzburga, Ł. Rozejzona i in.) stały się one znaczącym przeglądem osiągnięć teoretycznych i metodologicznych.

Wąskie ramy niniejszego artykułu nie pozwalają na szczegółowe omówienie wszystkich aspektów analizy gniazdowej. Zamierzeniem moim było jedynie zasygnalizowanie ważniejszych problemów i pozycji bibliograficznych z danej dziedziny.

W całej rozciągłości należy zgodzić się z I. Sztern, która uważa, iż w pojęciu gniazda słowotwórczego koncentrują się wszystkie sporne dotychczas miejsca współczesnej teorii słowotwórstwa synchronicznego, takie jak definicja i klasyfikacja morfów, sposoby ich identyfikacji, ustalenie stosunków fundacji i motywacji, zasady segmentacji podstaw fundowanych, problem synchronii i diachronii, statyki i dynamiki w słowotwórstwie itd.¹¹

Людвика Иохим-Кушликова

ГНЕЗДОВОЙ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ В ИССЛЕДОВАНИЯХ СОВЕТСКИХ ЯЗЫКОВЕДОВ

Автор статьи рассматривает проблему анализа деривационного уровня русского языка в рамках словообразовательного гнезда в исследованиях последних лет. Обсуждаются в частности труды А. С. Тихонова, в особенности его книга *Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка* (Самарканд 1971), а также подчеркивается роль самаркандских научных конференций по актуальным вопросам русского словообразования.

S. A. Jemieljanowa: *Słowoobrazowatełnyje gniezda s ischodnym imieniem prilagatielnym so znaczeniem cwieta*, s. 277—285; Ł. I. Szirina: *Siemantyczeskaja sootnositel'nost' komponentow słowoobrazowatełnogo gniezda s wierszinoj „stadkij”*, s. 322—328; A. M. Zalizniak: *Sinonimiczeskije swiazi komponentow słowoobrazowatełnogo gniezda bił'*, s. 382—390 i in.

¹¹ Głos w dyskusji, *Aktualnyje problemy russkogo słowoobrazowanija II*, Samarkand 1972, s. 126—127.